

קבר לספרים

מבטים מהיציע והמזנון

גדעון אלון, מתחככים, תל אביב: הוצאה עצמית, 2023, 277 עמ'.

גדעון אלון היה כתב פרלמנטרי במשך 31 שנים, רבות מהן בעיתון הארץ ולאחר מכן בישראל היום. כמו עיתונאים ותיקים רבים אחרים הוא החליט, לאחר פרישתו לגמלאות, להעלות על הכתב סיפורים וזיכרונות מעבודתו העיתונאית. במקרה שלו – לספר את סיפורה של הכנסת מנקודת מבט כפולה: ממרום יציע העיתונאים, שממנו צופים אנשי התקשורת במתרחש באולם המליאה של הכנסת, וממזנון חברי הכנסת, שבו מתחככים הפוליטיקאים זה בזה ולא פחות מכך עם העיתונאים.

אלון, שרכש לעצמו שם ומעמד של עיתונאי סולדי ואמין, אינו חושף בספרו גילויים סנסציוניים שהיו עלומים עד כה, וגם הסיפורים שיש בהם נופך של רכילות מוגשים ברכות ובעדינות. ואולי דווקא הגישה העניינית, ולפעמים אפילו היבשושית במקצת, היא המעניקה לספר יתר חשיבות, שכן האסופה הגדולה של סיפורים המוגשים לקוראים מקבלת ממד היסטורי חשוב.

הספר, כך מעיד אלון, "נועד לאפשר לקרוא המתעניין בפוליטיקה, השואף לדעת כיצד באמת מקדמים הצעות חוק ומאשרים חוקים חשובים בבית המחוקקים, שמסקרן אותם להבין מה הם השיקולים שמנחים נבחרי הציבור ביוזמות שלהם" (עמ' 7-8). ואמנם, הספר רצוף סיפורים קטנים (ולעיתים גם גדולים) על אנשים ואירועים בכנסת במשך עשרות שנים. אחד הסיפורים הקטנים הללו הוא על חברת כנסת, שבשמה אלון אינו נוקב, שמדי פעם, כאשר ביקש את תגובתה לאירוע או לנושא מסוים, נענה בשאלה: "מה לפי דעתך אני צריכה לומר?... לאלון היתה תשובה קבועה: "למיטב זכרוני אינני העוזר הפרלמנטרי שלך".

הספר מחולק לשבע-עשרה קטגוריות נושאיות שאינן אחידות ברמת העניין שלהן ובחשיבותן. אחת הקטגוריות המעניינות נושאת את הכותרת "שותפי הסוד – האם הם משפיעים על המתרחש בצה"ל, בשב"כ ובמוסד?". "שותפי הסוד", כהגדרת אלון, הם חברי ועדת חוץ וביטחון, הנחשבת לחשובה וליוקרתית שבועדות הכנסת, ואשר בה אמורים להתקיים, לעתים בדלתיים סגורות, דיונים בנושאים מרכזים ורגישים הנוגעים לביטחון המדינה וליחסי החוץ שלה. אלון מביא עדויות מפי חברי הוועדה כי היקף המידע שנחשף בפניהם היה רב הרבה יותר מהמידע שקיבלו חברי הקבינט המדיני-ביטחוני. נשיא המדינה לשעבר, רובי ריבלין, אף הודה בפניו כי "היו נושאים חשובים

ביותר, שבוועדה דנו בהם בשלוש ישיבות רצופות, לעתים במשך 30 או 40 שעות, בה בשעה שבקבינט דנו בכך במשך חצי שעה". דן מרידור, שהיה שר המשפטים ויושב ראש הוועדה, סיפר למחבר: "כחבר ממשלה ידעתי פחות מאשר כחבר הוועדה", ואילו יוסי שריד אמר: "שרים לא יודעים כלום, שרי הממשלה לא יודעים דבר וחצי דבר. שרי קבינט יודעים מעט מאוד, כמעט כלום. בציבור יש תמיד איזו סברה: הם שם למעלה יודעים. הרי אין לזה שחר. הם שם למעלה לא יודעים" (עמ' 16-17).

אלון מספר כי בשנים הרבות שבהן היה כתב פרלמנטרי תהה אם ועדת חוץ וביטחון אכן ממלאת כראוי את תפקידה. הוא אינו מספק לנו תשובה חד-משמעית ונחרצת, אלא מסתפק בהבאת דבריהם של ח"כים בשאלה זו. לפחות שניים מהם השמיעו דברים מטרידים. יובל שטייניץ מאמין כי "מאוד חשוב שתהיה ועדת חוץ וביטחון חזקה ואפקטיבית, אך בשביל הטנגו הזה צריכים להיות שניים, אבל לגורמים המבוקרים, בהם ראש הממשלה, שר הביטחון, הרמטכ"ל, ראש אמ"ן, ראש המוסד וראש השב"כ, מאוד נוח לא לחשוף הכל". ואילו יוסי שריד חרץ בלשון נוקבת: "לעתים קרובות הוועדה מועלת בתפקידה, והתפקידים שכביכול מיועדים לה על פי התדמית, הפרוטוקול ובחוק אינם מתמלאים באמת" (עמ' 28). והדברים הקשים הללו מקבלים משנה חשיבות אחרי יום הבלהות של 7 באוקטובר 2023, שבעקבותיו יהיה צורך לחקור לא רק מי ידע מה ומי כשל בביצוע, אלא גם מי לא מילא נאמנה את תפקידו כגורם מפקח.

אחד הנושאים המרתקים שבהם עוסק הספר הוא סוגיית האתיקה וההתנהגות האתית של חברי הכנסת. בעקבות תלונות של ראשי ועדת האתיקה כי לא עומדים לרשותם כלים מספיקים לטיפול בהתנהגות לא אתית של ח"כים, מינה יושב ראש הכנסת דאז, ראובן ריבלין, בשנת 2003, ועדה ציבורית בראשות השופט העליון בדימוס יצחק זמיר, "להכנת כללי אתיקה לחברי כנסת". חוברת ההמלצות של הוועדה – שהציעה מערכת של עונשים שיוטלו על חברי כנסת שהתנהגותם חרגה מן המותר והראוי – נותרה תחובה במגירה. כעבור שנים אחדות מינה ריבלין ועדה נוספת, "ועדת אורון", בראשותו של ח"כ חיים אורון, שהציעה נוסח של קוד אתי לחברי הכנסת. ההצעה הונחה על שולחן ועדת הכנסת, והוגשו לה הסתייגויות רבות שהיו עילה לעיכובים בטיפול בנושא. מעניינים בהקשר זה דבריו דאז של יושב ראש הוועדה, יריב לויין (לימים שר המשפטים ואבי רעיון המהפכה המשפטית-משטרית): "אני משתדל להשיג קונצנזוס רחב" (עמ' 62-63). כדאי לזכור את הדברים הללו ולצטטם שוב ושוב, אם לויין ינסה לחדש את ניסיונותיו להוביל גרסה מחודשת של המהפכה המשפטית.

פרק חשוב ועצוב, שכותרתו מעידה על תוכנו – "אוי לאותה בושה: נבחרי ציבור מאחורי סורג ובריח" – חושף כי מאז קום המדינה ועד שנת 2022 הורשעו בפלילים 33 פוליטיקאים בכירים; כשני שלישים מהם עברו על החוק במהלך כהונתם או לאחר שסיימו אותה. מגוון העבירות שבהן הורשעו רחב מאוד, מזיוף תואר אקדמי ועד עבירות מין.

פרק אחר עוסק ב"קללות, גידופים וגימיקים" ועניינו ההשתלחויות הלשוניות, לעתים קרובות משולחות הרסן, של חברי הכנסת, בעיקר איש ברעהו. אלון מביא מקצת מרפרטואר הכינויים שחברי הכנסת השתמשו בהם. לדוגמה: "רוצח", "בוגד", "עובר ישראל", "בריון", "גנב", "מטורף", "אידיוט", "דפוק", "דפוק בשכל", "שקרן", "זבל", "מטומטם" "שרץ", "בהמה", "דביל", "חתיכת כלב", "נבלה", "סמרטוט" או "לך תזדיין". להערכת אלון השותפים למלחמות הגידופים והקללות כוללים כ-15-20 חברי כנסת בלבד, והוא משלח אצבע מאשימה גם אל אמצעי התקשורת על שיש להם חלק בהידרדרות השיח, "משום שהם נותנים הד לקללות ולגידופים של הח"כים המתלהמים, מזמינים אותם לאולפנים, מראיינים אותם וכותבים עליהם ברשתות החברתיות" (עמ' 143). הפרק הזה, שבו מתוארים גם מקצת מהאירועים שבהם שוגרו המטחים הלשוניים, היה עשוי להיות משעשע אלמלא חשף את עליבותם של אלה המתימרים לראות בעצמם כנבחר העם. פרק נוסף מוקדש ל"פשלות" גדולות בתולדות הכנסת. אלון מביא בהרחבה את סיפוריהם של שלושה אירועים שאותם הוא מכנה בשם "הפשלות הגדולות ביותר בדברי ימי הכנסת". שלושת האירועים הללו הם: "התרגיל המסריח" בשנת 1990, כאשר שמעון פרס עמד להציג את ממשלתו החדשה בפני הכנסת, אך ברגע האחרון ממש התברר שאין רוב בכנסת לאישור הממשלה; ב-1999, כאשר יושב ראש הכנסת, אברהם בורג, "העמיד את כל 120 חברי הכנסת על רגליהם כדי להספיד את חבר הכנסת פרופ' אמנון רובינשטיין, משום שאזרח תמהוני בשם זלמן שושי הצליח להונות את מזכירות הכנסת שהפרופסור למשפטים נפטר כביכול"; וב-2003 כאשר במליאת הכנסת התרחש האירוע על "הצבעות כפולות".

נתון מעניין שאלון חושף בספרו קשור לכך שבספריית הכנסת שמור אוסף מיוחד במינו, הכולל כ-1,600 ספרים, שכתבו שרים וחברי כנסת או שנכתבו עליהם. אוסף מיוחד זה, שהוקם ביוזמתו של השר והח"כ אורי אורבך ז"ל, כולל ספרים בתריסר שפות. הפורה ביותר מבין הפוליטיקאים הוא דוד בן-גוריון שפרסם 39 ספרים (על בן-גוריון נכתבו 40 ספרים) ואחריו ראש הממשלה השני, משה שרת, ששמו מתנוסס על 19 ספרים, שרובם פורסמו לאחר מותו. גם ראשי ממשלה אחרים שלחו ידם בכתיבה: שמעון פרס (13 ספרים), מנחם בגין (שישה), לוי אשכול ויצחק שמיר (חמישה ספרים כל אחד). בסך הכול שלחו ידם בכתיבה לא פחות מ-350 מכלל כ-1,200 הח"כים שכינהו מאז הקמת המדינה ועד היום.

*

ולסיכום: מתחככים עשוי להיות ספר מועיל למי שמבקש לטבול את רגליו במים הפוליטיים ואולי חולם גם לכבוש מושב במבנה הנישא בגבעת רם בירושלים. אך בה במידה הוא ספר מעניין לכל מי שמתעניין בפוליטיקה הישראלית, בהיסטוריה שלה, בנעשה מאחורי הקלעים של הכנסת וביחסים האישיים שבין חברי הכנסת.

יחיאל לימור

צדק ציבורי

אזי לב און, רצח תאיר ראדה ופרשת רומן זדורוב: ממסד, צדק, אזרחים ורשתות חברתיות, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2023, ספרי חמד, 534 עמ'.

פרשת זדורוב ורצח תאיר ראדה הציטו את הדמיון הציבורי במשך שנים רבות. הרשעה שהעלתה ספקות רבים, כולל מצד אם הקורבן, זיכוי חריג ביותר במשפט חוזר, תסריטים אלטרנטיביים שמסתובבים בזירה הציבורית וכמובן ליווי תקשורתי מסיבי בתקשורת המרכזית ובמדיה החברתיות הפכו את הפרשה ל"תוכנית ריאליטי לאומית" (עמ' 7). כמה ספרים נכתבו על הפרשה מנקודות מבט שונות: מנקודת מבט אישית, למשל הספרים של אילנה ראדה, אמה של תאיר,¹ ושל אולגה גרישייב, אשתו של רומן זדורוב;² ואילו ספר שאנו כתבנו עוסק בסוגיות ראייתיות או משפטיות, ומתמקד בפרשת זדורוב כמקרה בוחן למשפטים חוזרים.³ הספר המשובח שאנו כותבים עליו כאן (להלן: הספר) מתמקד בהיבטים המשפטיים, התקשורתיים והחברתיים-ציבוריים שבפרשת זדורוב, ועושה עבודה נהדרת בכל אחד מהם.

בחלקו הראשון של הספר המחבר פורט לפרטי פרטים ובבקיאות מדהימה את המסכת הראייתית שקשורה בפרשה, ואת התהליך המשפטי, כולל המשפט החוזר שהסתיים אך לא מזמן. המחבר סוקר גם את הראיות בהקשר לאולה קרבצ'נקו, אשר ההערות שהובאו לגביה בפסק הדין במשפט החוזר לא תואמות את האקלים הציבורי בשאלת חפותה. אבל המחבר מתמקד לא רק בסוגיות הראייתיות והמשפטיות, אלא גם בהיבטים התקשורתיים הקשורים לפרשה. הוא טוען שהסביבה התקשורתית של פרשת זדורוב מיוחדת מאוד בכך שחומרי חקירה רבים הובאו לידעת הציבור הרחב. הם הונגשו ואף הוקם אתר אינטרנט ייחודי שבו אפשר היה לסקור את הפעילות לפרטי פרטים, ונפתחו קבוצות פייסבוק שהגדולה שבהן היא מהגדולות בארץ. כל זה אפשר גם לאנשים שאינם "אינסידרים" (שבדרך כלל הם בעלי גישה לחומרים אלה) להיחשף לחומרים, לנתח אותם, ליצור תמונת מצב, לשוחח על כך עם אחרים ואולי אף להשתמש בכך כמקפצה למעורבות בפעילות הפורמלית למען זדורוב, למשל בסיוע לעורך דינו.

לב-און מתאר בפירוט את הקמתן ופעילותן של קבוצות ברשתות החברתיות שפעלו למתן צדק לזדורוב. גם אנו נעזרנו בפעילים מקבוצות אלה בכתיבת ספרנו. המחבר ממחיש את העזרה הדרמטית שבחשיפת ראיות וכיצירת ידע חדש מכמה פעילים שהחלו את דרכם ברשתות החברתיות. הוא מדגים כיצד ראיות אלה הביאו למשפט החוזר וסייעו לזיכוי. המחבר טוען שהרשעתו של זדורוב במשפט המקורי התרחשה בדיוק בנקודת זמן קריטית שבה פייסבוק הפך להיות מספיק משמעותי כדי לתפקד מצד אחד כזירה מרכזית לפעילים שבאמצעותה הם תקשרו זה עם זה, הפיצו מידע והניעו פעולה. הפעילות השפיעה בשיעור משמעותי גם על דעות ועמדות של הציבור ואף על היכרות של הפעילים עם

אופני הפעולה של הממסד והטיעונים שהוא מעלה. בכך הפכה הפעילות, לטענת המחבר, לסוג של בית ספר להיכרות "עם המערכת". מצד שני באמצעות הפעילות אפשר היה לעקוב אחרי אנשים פרטיים ולייצר הכפשות והשמצות, בעיקר נגד חברותיה של תאיר שעד היום רבים בציבור חושבים, ללא שום ביסוס ראייתי, שהן עומדות מאחורי הרצח או קשורות לו בדרך כלשהי. המחבר ערך מחקר אתנוגרפי מרשים. הוא עקב במשך שנים אחרי התכנים שעלו בקבוצות הפעילים, שוחח לעיתים קרובות עם פעילים שמכירים את ההתרחשויות מאחורי הקלעים וכך יכול היה להרכיב תמונה מלאה ואיכותית על הפעילות למען עשיית צדק לזדורוב.

יש בספר חידושים רבים. כזה הוא למשל ניתוח הפעילות למען צדק לזדורוב כסוג של "מדיאטיזציה" של השיח והפעילות בהקשרים משפטיים, והמשגה של הצופים בפעילותם כמושבעים. המחבר מנתח גם את הכיסוי התקשורתי של הפעילות ואת תפיסת הפעילים את עצמם. המחבר איתר גם התפצלות של הפעילות לשני ראשים, להם קרא "השתתפותי" ו"דיוני". בספר מוצגים גם ניתוח מדוקדק של ממים, תרחישים ותכנים נוספים שמעלים הפעילים, וכן כלים כמותיים שבעזרתם הוא ממחיש שהפעילות ברשתות החברתיות היא הרבה מעבר ל"פעילות של אנשים משועממים שיושבים מול המחשב", כפי שהיא מוצגת לעיתים, אלא יכולה להיות לה השפעה אמיתית ומשמעותית בחיים עצמם, הממשיים.

כאמור, הספר מבוסס על עבודה מקיפה שכללה למידה מדוקדקת של החומרים המשפטיים והתקשורתיים, ראיונות, סקרים ניסויים ועוד – כדי לספק תמונת מצב נרחבת ככל האפשר על פרשה שמלווה אותנו כמעט שני עשורים ושסביר כי תמשיך ללוות אותנו בעתיד הקרוב. ראוי שהספר המרשים הזה יהיה ספר חובה לציבור הרחב המתעניין בסוגיות של תקשורת, מחאה ומשפט, ובקורסים שעוסקים במשפט בחברה, במדיה חדשים ובהשפעותיהם בהקשרים משפטיים תרבותיים וחברתיים.

אקטיביזם חברתי לחפות בהליך פלילי

במוקד הספר ניצבת הפעילות להוכחת חפותו של זדורוב בפייסבוק. פעילות זו אפשר למקם במסגרת הקטגוריה של אקטיביזם חברתי לחפות (להלן: אח"ל) בהליך הפלילי. באופן כללי אפשר לאפיין אקטיביזם חברתי כפעילות חברתית שנועדה להשפיע על תהליכים חברתיים (לרבות פוליטיים, כלכליים, משפטיים, תקשורתיים וכו') ועל תוצאותיהם. אפשר למיין את האקטיביזם החברתי לתחומים שונים של אקטיביזם, בין השאר אקטיביזם בהליך הפלילי. אקטיביזם בהליך הפלילי עשוי להיות אקטיביזם חברתי לאשמה כאשר מטרת הפעילות היא לקדם הרשעה וענישה של אדם, והוא עשוי להיות אקטיביזם חברתי לחפות כאשר מטרה היא טיהור שמו של חשוד או נאשם או נידון מהרשעה פלילית ומקלון פלילי. כידוע, בפרשת זדורוב האקטיביזם הדומיננטי

היה אקטיביזם חברתי לחפותו של זדורוב שהתבטא בעיקר באקטיביזם חברתי ברשתות החברתיות ובמיוחד בפייסבוק.

המשקל האפיסטמי של אח"ל

אח"ל פועל בהליך פלילי באמצעות דיונים, ניתוחים והיסקים בקבוצות חברתיות של חומר הראיות בתיק פלילי באופן המציג היסקים של חפות או כאלה המקדמים את חפותו של החשוד, הנאשם או הנידון, כאשר הפעילים הם הדיוטות בתחום המשפט בכלל ובתחום המשפט הפלילי ודיני הראיות בפרט. כלומר, הם נטולי סטטוס מקצועי בתחום המשפט. מכאן עשויה לעלות טענה כי נחיתות מקצועית גוררת נחיתות אפיסטמית, כלומר עקב היעדר סטטוס מקצועי אין לתת משקל לממצאי האח"ל ובכל מצב של סתירה בין ממצאי האח"ל לממצאי הפרופסיה המשפטית יש להעדיף את ממצאי הפרופסיה שכן יתרון מקצועי גורר יתרון אפיסטמי.

להלן נציג התנגדויות להעדפה עקרונית אפיסטמית, למצער העדפה עקרונית גורפת, של המקצוענות המשפטית על פני עמדת אח"ל.

גוף הידע הרלוונטי לבקיאות: טענה אחת לטובת הנחיתות האפיסטמית של אח"ל היא שתחום הבקיאות הרלוונטי הוא תחום המשפט, למצער המשפט הפלילי ודיני הראיות, ואילו לאח"ל אין בקיאות בתחום זה. בתשובה לטענה זו אפשר לומר כי תחום המשפט, לרבות המשפט הפלילי ודיני הראיות, אינו גוף הידע הרלוונטי. גוף הידע הרלוונטי הוא הפרטים העובדתיים של חומרי הראיות והחקירה. המשפטנית המבריקה ביותר בתחום המשפט הפלילי ודיני הראיות שאינה מתמצאת בחומר הראיות וחומר החקירה בתיק הרלוונטי היא בעלת נחיתות אפיסטמית, יחסית לאקטיביסטית השולטת ללא מצרים בחומר הראיות וחומר החקירה בתיק המדובר. לכן ההשוואה הרלוונטית צריכה להיות למשפטנים ששולטים בחומר החקירה ובחומר הראיות. אולם גם לגבי משפטנים השולטים בחומר החקירה השליטה עשויה להיות יחסית חלקית ולא בהכרח מושלמת. גם השולטת יחסית לא בהכרח מכירה כל פרט ופרט וייתכן שיש פרטים הידועים לפעילים ואינם ידועים למשפטנית השולטת בחומר החקירה. בהקשר זה יש לציין את האפשרויות הבאות: (1) אח"ל נהנית מיתרון לגודל, המתבטא בכך שייתכן שפרט שאינו ידוע לפעיל א' ידוע לפעילה ב' ואם הוא ידוע לפעילה ב' אזי הוא ידוע לאח"ל כקבוצה. לעומת זאת, פרט שאינו ידוע לשופטת בתיק אינו ידוע לה כסוף פסוק והדבר עלול להשפיע על פסק דינה. (2) המאמץ, המשאבים והזמן המוקדש להתמצאות בתיק עשוי להיות רב יותר בקרב אח"ל מאשר בקרב המשפטנים מפני שהאחרונים נאלצים לחלק את משאביהם וזמנם בין ריבוי תיקים ואילו לפחות חלק מאח"ל מקדישים את מלוא מרצם לתיק המדובר בלבד. אין זה סביר שבקרב המשפטנים הושקע זמן רב בדיונים על התיק המדובר כפי שהושקע באח"ל וגם כאן בא לידי ביטוי היתרון לגודל של אח"ל.

שכל ישר לעומת מומחיות: טענה נוספת לטובת הנחיתות האפיסטמית של אח"ל היא שקבוצת אח"ל נטולת מומחיות. טענת הנגד היא ששאלת החפות או האשמה אינה שאלה של מומחיות אלא של שכל ישר. צריך לסייג טענה זו. שאלת החפות או האשמה היא שאלה של שכל ישר ככל שמדובר בשאלת משקל הראיות, להבדיל משאלות של קבילות, כשירות עדים, חיסיון ושאלות פרוצדורליות שמתעוררות בהליך המשפטי. שאלת החפות היא שאלה של שכל ישר, להבדיל משאלות של פרשנות הדין וניתוח משפטי. היסק לחפות אינו היסק דדוקטיבי בלוגיקה פורמלית. לכן אין יתרון מקצועי למומחיות בלוגיקה. היסק לחפות אינו נובע מבקיאיות משפטית מפני שהנורמות המשפטיות אינן מכתובות את האשמה או את החפות באמצעות יישום פשוט של כללים לאור חומר ראיות נתון. היסק לחפות אינו תולדה של מומחיות במדע האמפירי כי נדרשות הכרעות עובדתיות שהמדע לא הכריע בהן או שאי-אפשר לגזור ממנו תשובה חד-משמעית. הכרעה בדבר חפות היא הכרעה עובדתית של שכל ישר.⁴

פעילות השפיטה בקביעת ממצאים עובדתיים היא פעילות היוריסטית. אין לגזור את הממצא העובדתי באופן לוגי-פורמלי מחומר הראיות. יש להכריע בשאלות קונטינגנטיות מבלי להישען על שליטה בגוף ידע מדעי. ההכרעה היא על בסיס ספקולציות של שכל ישר ואינטואיציות ובתחום זה אין טעם לחשוב שלהדיוטות יש פחות כישורים מאשר למשפטנים מקצועיים. בשאלות אלה אין הפעלה של כללים סדורים וחשבה אלגוריתמית.⁵ ביטוי לכך שהשכל הישר שולט בשאלות של חפות או אשמה ניתן בשיטות משפט הנחשבות מתקדמות ונאורות שבהן קיימת לנאשם זכות להישפט בידי חבר מושבעים ולא בידי שופטים מקצועיים. ביסוד שיטת המושבעים עומדת ההשקפה כי הערכת משקלן של ראיות הוא עניין של שכל ישר, של תבונת האדם הפשוט, ההדיוט, ואין יתרון למומחיות מקצועית או לקבלת הכשרה מקצועית.⁶

נכון לכתובת שורות אלה לא קם גוף ידע על היסקים של אשמה או של חפות כתוצאה של עיון בחומר הראיות. לא קיים גוף ידע בעל עוצמה אפיסטמית דומה לגוף הידע של תחומי המדע והאקדמיה השונים. הסטודנטית למשפטים אינה לומדת במסגרת לימודיה, לרבות בקורס לדיני ראיות, כיצד להסיק היסקים על משקל הראיות וקביעת אשמה או חפות. לעיתים מופיעה בספרות המשפטית הסתמכות על חוש המומחיות של המשפטנית. אלא שהנקיטה בניסוח זה אינה אלא תקווה בלתי מבוססת שבכך שהמשפטנית מתמחה בתחומים מסוימים הדבר יגרור גם שליטה טובה יותר מכל מי שאינה משפטנית, גם בתחום ההיסקים באשר למשקל הראיות ובאשר לאשמה או חפות.

כדי שגוף ידע כזה יתקיים יש להראות שהמשפטנים נוטים לדייק יותר בעניינים אלה מהדיוטות. על המשפטנים להראות יתרון הן בתוקף ההיסקים שלהם הן במהימנות ההיסקים. באשר לתוקף (validity) ההיסקים, יש לבחון את המתאם בין המסקנה המתבססת על חוש המומחיות של המשפטן ובין המציאות כפי שהיא בהשוואה למסקנה המתבססת על שכלו הישר של ההדיוט וכן בין המציאות כפי שהיא. במישור המהימנות (reliability)

יש לבחון אם מומחים משפטיים שונים מגיעים לאותה מסקנה ואם השונות בין המומחים רבה מהשונות בין הדיוטות שונים באשר לאותה מסקנה או מעטה.⁷

המשקל הנורמטיבי של אח"ל

חובת עורך הדין ואח"ל

אנו סבורים שיש לקבוע כי חובת הזהירות והשקידה הסבירה של עורך דין באיתור תובנות על בסיס ממצאים עובדתיים צריכה לכלול גם מעקב אחר השיח של אח"ל ככל שמתקיימת תנועה חברתית גדולה ומשמעותית בתיק המדובר. מעקב זה עשוי לספק תובנות לעורך דין שלא הגיע אליהן בכוחות עצמו. אמנם יש קושי לקבוע כי קיימת חובה כזאת בהנחה שאין נהג מקצועי להיזקק לחומרים אלה. אולם מן הראוי ליצור נורמה חדשה ולהטמיע אותה בקרב עורכי הדין. לאחר שתוטמע נורמה כזאת אפשר יהיה לקבוע שעורך דין שהתעלם או זלזל בשיח של אח"ל לא נהג על פי חובת הזהירות המקצועית.

אח"ל ובקשה למשפט חוזר

לפי סעיף 31(א)(4) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], תשמ"ד-1984, אחת העילות למשפט חוזר היא ש"נתעורר חשש של ממש כי בהרשעה נגרם לנידון עיוות דין". ככלל טענות באשר לטעויות בסוגיות שההליך הראשון הכריע בהן אינן מצדיקות משפט חוזר. אם גם טעויות אלה ישמשו כעילה למשפט חוזר אזי לא ברור מהו ההבדל בין משפט חוזר לערעור בזכות. עם זאת, כפי שכתבנו בספרנו **אולי נפלה טעות**, בקטגוריה של טעויות שנידונו אפשר לחלץ תתי קטגוריות המצדיקות משפט חוזר עקב נסיבות מיוחדות. אחת מתתי הקטגוריות היא תגובה חברתית. כאשר ההרשעה שנויה במחלוקת ונמתחת עליה ביקורת, בין השאר בציבור הרחב, קיימת לדעתנו הצדקה שהדבר ישמש כעילה למשפט חוזר. הרציונל לכך הוא שינוי ההסתברות מסדר שני להצדקת ההרשעה. בסוגייה של הערכת משקל הראיות, יש חשיבות לביקורת הציבור הרחב בהתחשב במשקלו של השכל הישר הבלתי מקצועי בהכרעות מסוג זה.⁸

לאחר הרשעת זדורוב בערעור חברו יחד דעת מיעוט מזכה והתנגדות ציבורית נרחבת. הרשעת זדורוב הראשונה לא התבססה על יתרון מקצועי ברור, כגון יתרון במומחיות משפטית כללית או במומחיות בדיני הראיות של חומר הראיות בפרט. המחלוקת בפרשה זו יסודה בהבנה שונה של השכל הישר. לבני אדם שופטים והדיוטות גם יחד יש תפיסות שונות של שכל ישר וניסיון חיים שונה. מדובר בסוגיה שאנשים סבירים יכולים להיות חלוקים לגביה. ג'ון רולס כינה מצב זה בשם "מעמסות השיפוט". מדובר במכשולים קוגניטיביים שמסבירים את הפלורליזם האמפירי ואת העובדה שכל הצדדים למחלוקת הם אנשים סבירים. המכשולים האלה מסבירים כיצד מחלוקת סבירה היא אפשרית ומדוע כאשר נותנים לבני אדם שכולם סבירים מבחינה תבונית, לנתח חומר ראיות, המסקנה שהם מגיעים אליה אינה זהה.⁹

רולס טען כי מעמסות השיפוט נגרמות בין השאר מכך שהראיות עשויות להיות מנוגדות ומורכבות ולכן קשות לאומדן ולהערכה. גם אם תהיה הסכמה על סוגי השיקולים, שכולם רלוונטיים עדיין, תיתכן מחלוקת על המשקל שיש להעניק לכל מרכיב. ניסיון החיים של אינדיווידואלים שונים נבדל בשל חלוקות העבודה הרבות ובשל החשיפה לגירויים סביבתיים שונים.¹⁰

מעמסות השיפוט באות לידי ביטוי בין השאר בכך שמסקנות אח"ל מנוגדות למסקנות בית המשפט והפרקליטות. בית המשפט והפרקליטות כפופים למעמסות שיפוט מסוימות שייתכן שאח"ל לא יהיו כפופים להן. השכל הישר של אח"ל לא פחות סביר מהשכל הישר של בית המשפט המרשיע והפרקליטות. לכן מסקנות אח"ל יכולות לשמש כמשקל נגד להרשעה.

כאשר נותנים למומחים שונים להעריך אותו חומר ראיות והם מגיעים למסקנה שונה, נפגעת המהימנות של המתודה השיפוטית בהערכת חומר הראיות. במצב זה ניתן לעמדת אח"ל משקל.

לפי אסטרטגיית ההכרעה הכללית במשפט הפלילי שפתחנו במקום אחר יש לקבל החלטות בהליך הפלילי בהתאם להקצאת סיכוני המשגה במשפט הפלילי ולפיהם יש להטיל את רוב סיכוני המשגה להרשעת שווא על המאשימה עד לצעד אחד לפני השלב שבו לא ניתן לקיים משפט פלילי אפקטיבי.¹¹ אסטרטגייה זו חלה גם על הדיון בבקשה למשפט חוזר.¹² המשקל שיש לתת לאח"ל הוא ביטוי לאסטרטגיית ההכרעה הכללית. הביטוי הוא בכך שאין לדחות בקשה למשפט חוזר בכל מצב שבו קיימת עמדה של אח"ל המנוגדת להרשעה. דחיית בקשה למשפט חוזר נוכח עמדת אח"ל המנוגדת להרשעה היא סיכון בהרשעת שווא שאינו הולם את הקצאת סיכוני המשגה המוטלים בעיקר על המאשימה.

סיכום

ספרו מאיר העיניים והמשובח של לב-און הוא ציון דרך חשוב הן במחקר על פרשת רצח תאיר ראדה ופרשת זדורוב הן במחקר על היחסים שבין הציבור להליך המשפטי הפלילי. המחקר מתמקד באקטיביזם החברתי לחפות שהיה לו משקל משמעותי בפרשה. ברשימתנו ניתחנו את המשקל האפיסטמי של אקטיביזם זה ואת המשקל הנורמטיבי הראוי שהמשפט צריך לתת לאקטיביזם החברתי לחפות. לפי הצעתנו משקל זה ראוי שיבוא לידי ביטוי בשני מישורים: במישור חובת הזהירות של עורכי דין המייצגים נאשמים ובמישור שיקול הדעת אם לקבל בקשה למשפט חוזר.

דורון מנשה ואיל גרונו

הערות

- 1 שרון רופא־אופיר, תאיר: המסע של אילנה ראדה, תל אביב: ידיעות ספרים, 2018.
- 2 אולגה זדורוב, האיש שלא היה שם, תל אביב: דיאלוג הפצה, 2018.
- 3 דורון מנשה ואיל גרונר, אולי נפלה טעות?, צפרירים: נבו, 2021.
- 4 שם, עמ' 40.
- 5 שם, עמ' 37.
- 6 שם, עמ' 40.
- 7 על תוקף ומהימנות, ראו: אמירה אופנהיימר, מבוא לפסיכולוגיה, מדידה והערכה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1990, חטיבה רביעית, יחידה 11, עמ' 10, 12.
- 8 מנשה וגרונר, אולי נפלה טעות, עמ' 79-80.
- 9 שם, עמ' 225-226.
- 10 שם, עמ' 226.
- 11 שם, עמ' 29-33; דורון מנשה ואיל גרונר, מהות הספק הסביר במשפט הפלילי, צפרירים: נבו, 2017, עמ' 93-99.
- 12 מנשה וגרונר, אולי נפלה טעות, שם, עמ' 33-35.

בזכות היידיש

אלה פלורסהיים, תחיית המילים: תרבות היידיש במחנות העקורים, ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, המכון הבין-לאומי לחקר השואה והשלכותיה ע"ש דיאנה וואלי זבורובסקי, תש"ף, 330 עמ'.

הספר שלפנינו מוקדש לתופעה מפתיעה: פריחתה של תרבות היידיש על אדמת גרמניה בשנים 1945-1949. פריחה זו מצאה את ביטויה בעיתונות היידיש, שראתה אור במחנות העקורים בגרמניה.

העיתונות במחנות העקורים בגרמניה זכתה למחקר חלוצי בעברית בספרו של צמח צמריון, העיתונות של שארית הפליטה בגרמניה כביטוי לבעיותיה, תל אביב תש"ל. לרגל הופעתו של הספר התפרסם בעיתון דבר מאמר ביקורת של העיתונאי שבתאי (קלוגמן) קשב בכותרת "ספר על נושא שנשתכח מן הלב", שהעלה את הטענה כי

הנושא "שארית הפליטה" נשתכח מן הספרות שלנו. בידיש היו פה ושם ניסיונות להחיות את הנושא הזה, מה שאין כן בעברית. פה נסתם הגולל על נושא זה ועל אנשים אלה. לא בשיר, לא בסיפור ולא בצורה אחרת כלשהי ניסה מי-שהוא להזכיר נשכחות. להיות נושא שהוא בחינת מעיין לא-אכזב לבעיות מכל הסוגים והמינים. מכרה זהב לאלף רומאנים. [...] הסבור כי המחקר בנושא זה היה מן הדברים הקלים, טועה טעות גדולה. יהודי שארית הפליטה היו בהם שני דברים שדחפו אותם להוצאת עתונים. הם היו יהודים, עם המָלָה. עם המאמין במָלָה, בכוחה לחולל נפלאות, ואמונה זו, שהיא חלק אינטגרלי מאמונת האדם היהודי באדם, לא נחנקה בתאי-הגז.¹³

אולם הודות למחקר ההיסטורי הענף שהחל בשנות השבעים של המאה הקודמת, דן בנושא כמעט מכל היבט אפשרי ולא פסק עד היום, שארית הפליטה במחנות העקורים בגרמניה ניצלו משכחה. אל היבול המחקרי העשיר הזה מצטרף ספרה של אלה פלורסהיים, תחיית המילים: תרבות היידיש במחנות העקורים.

פלורסהיים נשענת על המחקר ההיסטורי שנכתב בארבע שפות – עברית, יידיש, אנגלית וגרמנית – אך מבקשת להתמקד בהיבט שעד כה מיעטו לדון בו: הקשר שבין הכתיבה והיצירה בידיש מעל דפי העיתונים במחנות העקורים ובין התפקיד שמילאו לשון היידיש ותרבותה בשיקום הניצולים (עמ' 10, 297). לדעתה חקר העיתונות הוא אמצעי ראשון במעלה לבחינת חייהם של העקורים היהודים לאחר מלחמת העולם השנייה, ונדבך חשוב ביותר בחקר פועלם של הניצולים תרבותם והגותם (עמ' 34). בכך משתלב הספר תחיית המילים במגמה מתמשכת של חקר שארית הפליטה במחנות העקורים, המתאפיינת בהעתקת הדיון מהשפעתם של צבאות הכיבוש המערביים; ארגון הסיוע

הבין-לאומי אונרר"א (= United Nation Relief and Rehabilitation Administration) ארגון הסעד היהודי, הג'וינט (JDC=American Jewish Joint Distribution Committee); נציגי היישוב הארץ-ישראלי; הממסד הגרמני הכבוש – אל העקורים ויחסם אליהם להעמדתה של שארית הפליטה במרכז המחקר ובחינת מגוון היבטים שהיו קשורים בחיי המחנות (עמ' 36-42).

יותר ממאה עיתונים ראו אור במחנות העקורים בגרמניה. מתוך השפע הזה בחרה פלורסהיים לנתח ארבעה עיתונים כ"מקרי מבחן" מייצגים, ואלה הם: **אונדזער וועג** (דרכנו), עיתון הוועד המרכזי באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה; **אונדזער שטימע** (קולנו), עיתון הוועד המרכזי באזור הכיבוש הבריטי בגרמניה; **לאַנדסבערגער לאַגער צײַטונג** (עיתון מחנה לנדסברג), עיתון בעל תפוצה רחבה של מחנה גדול ומרכזי; **אונדזער האַפּ ענונג** (תקוותנו), עיתון של מחנה משני וקטן יותר (עמ' 44). פלורסהיים בחרה לבחון את הביטויים המגוונים של תרבות היידיש במחנות העקורים בתחומי היצירה הכתובה והתיאטרון בעיתונים אלה ולברר את יחסם של הניצולים אל תרבות היידיש (עמ' 44-45). בבחירה זו היא הוציאה מהדיון את העיתונות המפלגתית במחנות העקורים על שלושת זרמיה: עיתונות ציונית-סוציאליסטית, עיתונות ציונית לא-סוציאליסטית ועיתונות דתית. הפרק הראשון נפתח בדיון בשאלה אם עיתונות זו הייתה בבחינת המשך או חידוש של העיתונות היהודית שלפני השואה. מסקנתה של פלורסהיים היא כי ניכרת המשכיות בזהות האנשים שיזמו את הקמת העיתונים במחנות העקורים והשתתפו בהוצאתם לאור (עמ' 70). עם זאת היא מצביעה על כמה מאפיינים ייחודיים. החשוב שבהם הוא שאם לפני המלחמה נלחמו העיתונים על הפנאי של קהל הקוראים, במחנות העקורים חל היפוך. לניצולים, שנתמכו בידי ארגוני הסיוע ולא עבדו עבודה סדירה לפרנסתם, היה עודף זמן פנוי, ולעתים סבלו מבטלה ושעמום. עיתוני שארית הפליטה תרמו למילוי הזמן הפנוי של העקורים, ובניסיון לכוון את הקוראים לעשייה חיובית במחנות עצמם ולפעילות לקראת היציאה מהם (עמ' 72).

בסיום הפרק הראשון מציגה פלורסהיים את ארבעת העיתונים, ומתמקדת בסיפור הביורפי של כל אחד מהעורכים שלקחו חלק בהוצאתו לאור של העיתון (עמ' 73-96). היא מסכמת את הפרק במסקנה ש"בעיתונים האלה התקיימה מזיגה מרתקת בין עיתון חדשותי לכתב עת הגותי, בין עיסוק בפובליציסטיקה לפרסום ספרות ושירה, ובין שימוש בעיתון לצורכי חינוך והדרכה להיותו אמצעי בידור" (עמ' 96).

נושא הפרק השני הוא היחסים בין היידיש לשפות אחרות במחנות העקורים. פלורסהיים טוענת כי היידיש עמדה במוקד המרחב הציבורי (עמ' 102) ומציגה הוכחה כפולה: הן העצרות וההתבטאויות הפומביות במחנות העקורים שהתקיימו ביידיש, הן התפוצה הניכרת של עיתונות היידיש. בדיון על היחסים שבין יידיש לעברית היא קובעת כי היחס החיובי לעברית של העקורים היה תולדה של נטייתם הציונית ומאבקם לעלות לארץ ישראל. אידיאולוגיה ציונית לוחמנית זו לא סתרה את צידודם של העקורים בתרבות

הידידיש ואת עיסוקם בה (עמ' 119). בתום הפרק דנה פלורסהיים במערכת היחסים שבין הידידיש לאנגלית, שהייתה שפת רשויות השלטון הצבאי האמריקני והבריטי, ובין הידידיש לגרמנית, שהייתה שפת האוכלוסייה הגרמנית המקומית, שחיה ליד מחנות העקורים, וכך היא מסכמת: "אנשי שארית הפליטה הציבו דגם מעניין של רב לשוניות: "הידידיש עמדה במוקד זהותם הלאומית והתרבותית, והם שקדו על טיפוחה ושימורה, ועם זאת הם היו תומכים נלהבים בעברית ובלימודה כהכנה לחייהם הממשמשים לבוא בארץ ישראל, בד בבד הם גילו מעשיות בשימוש בשפות אחרות על פי צרכיהם" (עמ' 126). הפרק השלישי דן בהנצחת ספרות היידיש ותרבותה במחנות העקורים. פלורסהיים מבחירה את כפל המשמעות בשימוש בשם התואר "יידיש", שהוא גם יהודי (Jewish) וגם משהו של לשון יידיש (Yiddish) (עמ' 129). לטענתה יש לתרגם את המונח "א יידישע צייטונג", עיתון יהודי ביידיש, ואת המונחים "יידישע ספרים" ו"יידיש אותיות" – ספרים ואותיות ביידיש (ולא בעברית) (עמ' 129). כהבאת ציטוטים רבים מדבריהם של עורכי העיתונים מבססת פלורסהיים את טענתה כי הכותבים ראו בפרסומו של עיתון ביידיש לאחר המלחמה ביטוי להמשך הקיום היהודי בעולם (עמ' 130-136).

דיון מיוחד מוקדש בפרק לניתוח מדורי התרבות והספרות בעיתונים, שנתנו מקום ליוצרים הגדולים ביותר של ספרות היידיש הקלאסית, שימשו כבמה ליוצרים ביידיש שניצלו מהנאצים וליצירות של מחברים לא-מוכרים מבין הניצולים במחנות העקורים. לצד הנצחת היצירה ביידיש עסקו העורכים של עיתונות שארית הפליטה בהנצחת דמותם ומורשתם הספרותית של משוררים וסופרים ביידיש שנספו בשנות השואה (עמ' 154-161) ובהנצחתם של מרכזי הספרות היידיש בפולין במזרח אירופה (עמ' 161-164).

בפרק הרביעי דנה פלורסהיים בהתמודדות עם אימי השואה באמצעות יצירה ביידיש בשלוש דרכי ביטוי: כתיבת שירים, עדויות אישיות והצגות תיאטרון. כך היא מסכמת: "בעשייה הספרותית, העיתונאית והתיאטרלית ביידיש במחנות העקורים הגיעו לכדי מיצוי כוחות ההתחדשות והשיקום של העקורים-הניצולים בניסיונם לחזור לחיים – חזרה לחיים שלא באה לידי ביטוי רק בחומר, בריפוי הגוף ובארגון מחדש של מסגרות החיים, אלא גם בהחייאת חיי הרוח והתרבות" (עמ' 216).

נושאו של הפרק החמישי הוא הקשרים שיזמו הניצולים עם סופרי יידיש נודעים באמצעות עיתוני שארית הפליטה. בפרק זה מתארת פלורסהיים את השיח הער שנוצר בין אנשי שארית הפליטה לאנשי ספרות מחוץ לאירופה הודות לאמציהם של אנשי שארית הפליטה לשלוח להם את פרסומיהם. היא מתארת את הבמות שבהם פורסמה היצירה של אנשי שארית הפליטה ואת התפקיד שקיבלו על עצמם לספר לעולם על אסון השואה ולהבטיח שלעולם לא יישכח (עמ' 276). עם זאת היא מציינת כי קבוצת אנשי עט בולטים נענו אמנם לקריאתם של הניצולים בגרמניה, אך רבים אחרים מציבור היוצרים והסופרים ביידיש לא יצרו עמם קשר ולא שלחו אליהם דברי ספרות לשם פרסום בעיתוניהם.

תוך כדי תיאור מערכות היחסים שנרקמו בין הניצולים ובין עשרה סופרי יידיש בולטים, חושפת פלורסהיים את סיפור חייו ויצירתו של כל אחד מהסופרים. כמו כן היא מפרטת את ביטויי ההזדהות של הסופרים עם הניצולים, את הסיוע המוחשי שהושיטו להם, את תרומתם הספרותית לעיתוני העקורים ואת ביקוריהם במחנות העקורים בגרמניה. הספר תחייט המילים אינו רק דיון מעמיק בהחייאתה של היידיש ותרבותה לאחר השואה ובמרכזיותה בתהליך שיקומם הרוחני של ניצולי השואה שהתרכזו בגרמניה. ספר זה מציין גם את תחייט היידיש ותרבותה לקוראי העברית שהיידיש זרה להם הודות להחלטתה של פלורסהיים להביא ציטוטים מהעיתונים של שארית הפליטה בשפת המקור, ביידיש, ולהוסיף בסוגריים את התרגומים לעברית, פרי עטה. נוהג זה אינו מקובל בספרות המחקר ואף מאריך את הספר, אך יש לו שני יתרונות חשובים: הבאת הטקסט ביידיש בגוף הספר מאפשרת לקוראי העברית, שאינם יודעים יידיש, להתוודע באופן בלתי אמצעי אל השפה. יש לקוות שחשיפה זו תעורר בהם את הרצון ללמוד את השפה ולהכיר את עושרה ויופיה. ואילו קוראי העברית האמונים גם על שפת היידיש, יכולים להתענג על התרגומים הנפלאים שהעניקה להם מחברת הספר. זאת ועוד, פלורסהיים מספקת לקורא מידע ביוגרפי מפורט על כל עיתונאי, איש רוח או סופר, בין שהוא נמנה עם שארית הפליטה או חי מעבר לים, ובכך היא מחיייה אנשי רוח רבים שכתבו ויצרו ביידיש לפני מלחמת העולם השנייה, במהלכה ולאחריה. לבסוף, הודות לביבליוגרפיה העשירה והעדכנית יכול הקורא הישראלי להתוודע לשפע המחקר על שארית הפליטה בגרמניה. הספר "תחייט המילים" תורם אפוא תרומה כבירה ומרשימה למאמץ ארוך השנים להבטיח כי שארית הפליטה לא תשתכח מן הלב.

עדה שייך

הערות

1. ק' שבתאי, "ספר על נושא שנשתכח מן הלב", דבר, 26.6.1970.